

Джерелознавство та історіографія

УДК 314/316(093):050:[94(477)]»192»

Ю. С. Степанчук

ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО У ДОСЛІДЖЕННІ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ УСРР У 20-ИХ РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті зроблено загальний аналіз найбільш спеціалізованих періодичних видань, матеріали яких можуть слугувати доповненням у дослідженні соціально-політичних процесів у період становлення тоталітарного режиму в Україні у 1920-их роках.

Ключові слова: радянська преса, селянство, диктатура пролетаріату, УСРР.

Це був час зародження, а також упровадження нових традицій суспільного життя, на яких виховувалося декілька поколінь наших співвітчизників. Особливістю, а точніше трагедією, засобів масової інформації в цих умовах було те, що вони стали не лише заручниками більшовицької доктрини, а й найактивнішими її пропагандистами. Проте, як зазначає дослідниця Л. М. Лашкевич, періодичні видання є необхідними матеріалами, оскільки в своїй сукупності відображають проблеми, що були актуальними на кожному історіографічному етапі [10, с. 242]. В умовах, коли кінематограф і радіомовлення лише зароджувалися, преса стала потужним інструментом ідеологічного впливу на населення у руках радянської влади. Жодна країна світу на межі 20-30-их років не мала такої кількості газет та журналів на душу населення, як СРСР. Україна за тиражем і за кількістю друкованих видань серед союзних республік займала провідне місце. Факт відродження преси протягом неповного десятиліття вже сам по собі викликає не лише професійний інтерес, а й громадянську повагу.

Значні досягнення у дослідженні преси цього періоду в останні роки мають О. Коляструк [8], В. Букач [1], Г. Єфіменко [7], М. Романюк [13] та інші українські дослідники. Червоною ниткою в їх працях проходить думка, що радянська преса була помічником тоталітарного режиму, єдиним масовим інформаційним джерелом для тодішнього населення України.

Матеріали газет і журналів довгий час були беззаперечною базою суспільно-політичних досліджень історії УСРР 20-их – 30-их років, що зводилися в основному до ілюстрацій різного роду досягнень радянської влади й Компартії. Лише у посткомуністичну добу українські дослідники відкрито висловили плюралістичні погляди стосовно об'єктивності цих публікацій. Загалом, не відкидаючи радянську періодику як історичне джерело, вчені наголошують на необхідності критичного переосмислення та перевірки використаних фактів [9, с. 8].

Ідеалізація пресою радянських реалій, прославлення кращого майбутнього, гіперболізація ролі робітничого класу та Компартії у суспільно-політичному житті

республіки сьогодні не є предметом наукових досліджень: «переконливі» факти втратили свою цінність і сприймаються лише як данина часу, елементами пропаганди у формуванні командно-адміністративної системи в цілому.

Проте в умовах загальної заангажованості нерідко трапляються публікації, які відображають справжню картину соціально-політичного становища у перші десятиліття радянської влади в Україні. Подані під кутом зору як недоліки чи тимчасові пережитки, вони стали свідченням запеклої боротьби у соціальній сфері між диктатурою та українською суспільною самобутністю. Так, газета «Коммунист», схвалюючи політику пролетаризації вищої школи, зазначала, що «...на початку нового 1920-1921 навчального року у вузах України продовжували своє навчання 56 тис. студентів. Це різношерстний елемент петлюрівського, денікінського, гетьманського та іншого гатунку. Таким же є й професорсько-викладацький склад, що нараховував 2,5 тис. чоловік» [14, с. 2]. Тут проілюстрована безкомпромісна позиція влади щодо непролетарських верств населення, насамперед старої інтелігенції.

У періодичних виданнях початку 20-их років є свідчення, що партія більшовиків не була такою монолітною, якою її змальовували у пізніші часи. З 54 818 членів КП(б)У вихідцями з інших партій було майже 5 тис. чоловік. Так, з РСДРП (менш.) перейшло – 1932 чол., СР (ліві) – 462 чол., СР (праві) – 771, анархістів – 104, боротьбистів – 163, БУНДу – 715, інших єврейських партій – 308, українських партій – 257 чол. Найбільша кількість вихідців з інших партій налічувала Харківська парторганізація – 944 чол., далі – Київська – 847 та Донецька – 525 [12, с. 2].

У багатьох тогочасних газетах та журналах постійно публікувались детальні відомості стосовно радянсько-партійних органів влади всіх рівнів, а саме: чисельність, партстаж, вік, соціальне походження, національна приналежність тощо, що після 20-их років засобами масової інформації фактично не практикувалося. Завдяки пресі було відомо, що в Україні, в умовах політики українізації, з 260 відповідальних партійних працівників ЦК, ЦКК, губкомів, окружкомів, міськомів та райкомів 103 чол. були росіяни, 61 єврей, 60 українців та 21 – інші національностей. А з 190 працівників-комуністів міськомів та райкомів 64 були вихідцями з інших партій [2, с. 2].

У цей же час з'явилися публікації, де вказувалися справжні причини катастрофічного зменшення членів різних громадських організацій, зокрема профспілок України. Головні з них – це добровільне звільнення робітників у зв'язку із голодом, промисловою кризою та введенням непу, що приваблював робітників своїми потенційними можливостями. Якщо на початок 1922 року профспілки України налічували 1 млн. 300 тис. чоловік, то вже через півроку вони залишилися без 50% своїх членів. Криза наступила не лише в індустріальних профспілкових організаціях. Переслідування та фізичне винищення інтелігенції як ворожого класу призвело до повного занепаду професійних об'єднань громадян розумової праці [3, с. 29-30].

Деякі тогочасні публікації проливають світло на соціально-економічну диференціацію робітничого класу. «Робітничий клас складається з різних груп, шарів і прошарків, ідеться у «Віснику профруху України» за 1929 рік, висококваліфіковані робітники та чорнороби, машиністи, монтери, інструментальники й поруч вантажники, сторожі на залізницях, робітники дворів;

особи з вищою освітою і неписьменні, агрономи й наймити; інженери, техніки, професори, академіки, актори, лікарі; люди із заробітком у 300 та 30 крб., люди віруючі й глибоко релігійні, пролетарі, куркулі та навіть «колишні люди». Є робітники загартовані в революційних боях і робітники – обивателі, що служили за всіх влад і всім владам» [6, с. 6].

Об'єктивно відображені й позиції тих селян, які внаслідок політики колективізації сільського господарства були змушені поповнювати ряди пролетаріату: «...це молоді селяни, прямо з села, зовсім незнайомі з фабрикою, боротьбою робітничого класу, його завданнями та організаціями. Ця частина нових робітників більше зв'язана з землею, ніж з фабрикою, цілком просякнена селянськими настроями, напівграмотна або зовсім неграмотна, у своїй більшості схильна стояти осторонь від основної пролетарської маси, її інтересів і громадськості й розглядати себе, як випадкових, тимчасових гостей фабрики, заводу, міста» [6, с. 7].

Поряд наводяться приклади настроїв певних кіл робітників, що відразу ж кваліфікувалися як нерозуміння останніми класової боротьби бідняка та середняка проти куркуля. Так, на Харківському заводі «Серп і Молот» під час обговорення питання про виробничі норми й розцінки на 1928 рік лунали заяви: «На заводі знижують, а на селі все відбирають». На одній безпартійній конференції Артемівської округи 1929 року окремі промовці говорили: «У нас все сільське господарство стоїть на мертвій точці, ми не досягли ще рівня врожайності 1913 року». А один молодий робітник виступив з такою промовою: «Податок 1927-1928 років задушив селянство: не куркуль виявляє терористичні вчинки на селі, а бідняки із середняками». Ще один з робітників зазначив: «Якби не сталося з соціалістичним будівництвом того, що з Вавілонською вежею, коли люди перестали розуміти одне одного» [6, с. 9].

У цілому періодичні видання 20-их років були надійними провідниками більшовицької політики серед різних суспільних верств та вікових груп українського населення. Цьому сприяла диференціація самої преси. Ідейно єдина за змістом, вона поділилася на десятки окремих видань за призначенням.

В умовах диктатури пролетаріату багато періодичних видань, отримавши відповідні назви, обслуговували робітничий клас. Такі газети, як «Пролетарская правда», «Всеукраїнський пролетарий», «Пролетар», щомісячний журнал «Пролетарская мысль» та ін., крім надмірного возвеличення суспільної ролі робітників, відображали їх матеріальне становище, зокрема обсяги заробітної платні, чисельність тих чи інших виробничих колективів, участь робітників у громадських організаціях, членство у партії тощо. На початку 1928 року в Україні видавалося 19 газет, зорієнтованих на читача-пролетаря. До цієї групи джерел потрібно віднести і заводські газети. За неповними даними Української книжкової палати, на початку 1929 року в Україні існувало більше ніж 110 друкованих заводських газет. Деякі з них мали тираж понад 10 тис. примірників, що значно перевищувало накладі деяких окружних видань [5, с. 1]. З кожним роком кількість подібних газет в Україні лише збільшувалася.

Потребу в існуванні масової селянської газети більшовики відчували давно. «Селянська правда», що виходила з 1920 року, не могла обслуговувати всі аграрні райони республіки. Навіть у середині 20-их років у таких округах, як Тульчинська, Могилів-Подільська, Луганська та Артемівська, селяни не мали своєї газети.

Згодом таким виданням стало «Радянське село». Популярність газети серед селянства була висока. Щомісячно редакція отримувала близько 10 тис. листів з питань юридичних, земельних (найбільше) та інші [11, с. 30]. Проте більшість публікацій у газеті була спрямована на загострення класових суперечностей на селі й пропаганду соціалістичного способу господарювання.

Численними були органи молодіжної преси. У щоденній газеті «Комсомолец України», «Молодой рабочий», «Молодой пролетарий», журналах – «Молодий більшовик», «Юнацький рух», «Юный коммунист», «Молодая гвардия», «Юный коммунар» та інших, публікувалося багато матеріалів про діяльність найвпливовішої після КП(б)У організації – комсомолу.

Через піонерські газети «Юний лєнінець», «На зміну», «Більшовиченята» тощо комуністична ідеологія захоплювала серця дітей.

Створені більшовиками громадські організації та суспільні рухи теж мали видання, розраховані на певного читача.

Великою популярністю серед населення користувалося товариство Українського Червоного Хреста – УЧХ. Вступ до організації відбувався, головним чином, на ґрунті зацікавленості населення у медичній допомозі. Товариство видавало двотижневий ілюстрований журнал з однойменною назвою. На його шпальтах піддавалися нищівній критиці антисанітарні умови життя і праці, висвітлювалася робота організації у санітарно-лікувальних, профілактичних та інших оздоровчих закладах серед населення.

Профспілкові організації України всебічно представляли «Вестник профдвижения Украины», «Вопросы профдвижения», «Бюлетень Всеукраїнської ради професійних спілок» та інші.

Члени організації робітничо-селянських кореспондентів – робітники оприлюднювали свої викривальні матеріали не лише у спеціалізованих журналах та газетах, а й на спеціально відведених для цього аркушах у всіх тогочасних періодичних виданнях.

Докладні відомості про завдання, членство, взаємодію з населенням таких масових громадських організацій, як ТСО-Авіахім (товариство сприяння обороні, авіаційному та хімічному будівництву) і МОПР (міжнародна організація допомоги борцям революції) подавали журнали «Інформаційно-методичний бюлетень Всеукраїни ТСО-Авіахім», «На варті», «Мопрактивіст», Бюлетень Всеукраїнського Центрального Комітету МОПРу» тощо.

Окремою групою найвищого офіційного характеру виступають відомчі періодичні видання. Найбільш поширеними з них були журнали «Вісті ЦК КП(б)У», «Партактивіст», «Справочник партийного работника», «Партийное строительство», «Більшовик України», двотижневий ілюстрований журнал ЦКК-РСІ «Під контроль мас», «Вісті Народного Комісаріату Праці УСРР», газети – «Правда», «Комуніст» та багато інших.

За неповними даними, на початку 30-их років, в Україні виходило 206 міських, районних, 400 друкованих заводських газет і майже 200 журналів [15, с. 10]. Разовий тираж усіх газет України становив близько 3 млн. примірників [4, с. 76].

Таким чином, періодичні видання радянської України є невід'ємною складовою частиною джерельної бази досліджень соціально-культурних та політично-економічних процесів 20-их – початку 30-их років ХХ століття, що

проходили в одному руслі із колективізацією, індустріалізацією, голодоморами та іншими негативними явищами в історії нашого народу.

Подальші аспекти досліджень соціально-політичної структури УРСР за допомогою періодичних видань мають безумовні перспективи. Підтвердженням цього є відкриття спеціалізованих центрів з вивчення періодики у Києві та Львові.

Список використаної літератури

1. Букач В. Українізація преси та видавничої справи в 1921-1925 рр. / В. Букач // Історико-культурна спадщина і її вивчення при підготовці вчителів без відриву від виробництва. Тези доповідей: україно-російський науково-методичний симпозиум. – Одеса, 1992. – С. 10-12.
2. Герасимов Н. Актив партійної організації України / Н. Герасимов // Коммунист. – 1924. – 30 марта. – С. 2.
3. Гербаненко С. Профсоюзы Украины за полгода / С. Гербаненко // Вестник профдвижения Украины. – 1922. – С. 29-30.
4. Гринюк П. Ф. Партійне керівництво пресою та робселькорівським рухом на Україні в період підготовки наступу соціалізму по всьому фронту (1926-1929 рр.) / П. Ф. Гринюк // Український історичний журнал. – 1966. – №1. – С. 71-77.
5. За керівництво заводською друкованою газетою // Комунист. – 1929. – 13 серпня. – С. 1.
6. Златопольський Н. Про праву небезпеку у профрусі / Н. Златопольський // Вестник профдвижения Украины. – 1929. – №12. – С. 6-9.
7. Єфіменко Г. Національно-культурна політика ВКП(б) щодо радянської України (1932 – 1938) / Г. Єфіменко. – К., 2001.
8. Коляструк О. Преса в умовах «наступу соціалізму» / О. Коляструк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. За заг. ред. проф. Григорчука П. С. – Вип. 3. Серія: Історія. – Вінниця, 2001. – С. 113-118.
9. Коцур В. П., Коцур А. П. Історіографія історії України / В. П. Коцур, А. П. Коцур. – Чернівці, 1999. – 338 с.
10. Лашкевич Л. М. Джерельна та історіографічна база дослідження проблеми суспільно-політичних процесів в Україні 1920-их років / Л. М. Лашкевич // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. За заг. ред. проф. Григорчука П. С. – Вип. 5. Серія: Історія. – Вінниця, 2003. – С. 242.
11. Мережа газет на Україні (Замітки про пресу) // Червона преса. – 1926. – №8. – С. 30.
12. Отчет о деятельности ЦК КП(б)У (август – сентябрь 1922 г.) // Известия ЦК КП(б)У. – 1922. – №9. – С. 2.
13. Романюк М. Українське пресознавство на порозі ХХІ ст. / М. Романюк. – Львів, 2000. – 244 с.
14. Ряппо Я. Пролетаризация высшей школы / Я. Ряппо // Коммунист. – 1923. – 20 декабря. – С. 2.
15. Тесленко П. На широкі рейки ударництва / П. Тесленко // Робсількор. – 1931. – №1. – С. 10.

Ю. С. Степанчук

СРЕДСТВА МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ КАК ИСТОРИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК ПРИ ИССЛЕДОВАНИИ ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ УССР В 20-ЫХ ГОДАХ ХХ ВЕКА

В статье сделан общий анализ наиболее специализированных периодических изданий, материалы которых могут быть использованы при исследовании

социально-политических процессов становления тоталитарного режима в Украине в 1920-ых годах.

Ключевые слова: советская пресса, крестьянство, диктатура пролетариата, УССР.

Y. S. Stepanchuk

**MASS MEDIA AS A HISTORICAL SOURCE FOR STUDYING
THE SOCIAL LIFE OF THE UKRAINIAN SSR IN THE 1920S**

The article presents the general analysis of the most specialized periodicals, which can be used for studying the social and political processes of establishing the totalitarian regime in Ukraine in the 1920s.

Keywords: Soviet press, peasantry, dictatorship of proletariat, the Ukrainian SSR.

Надійшла до редакції 25 вересня 2012 року